

DOI <https://doi.org/10.37406/2521-6449/2026-1-34>
УДК 94(477):37:63-004.64"19"

Каденюк О. С.

доктор історичних наук, професор,
професор кафедри права, професійної та соціально-гуманітарної освіти
Заклад вищої освіти «Подільський державний університет»
Кам'янець-Подільський, Україна
E-mail: akademyuk@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2173-6055

ТРАНСФОРМАЦІЯ АГРАРНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 90-Х РОКІВ ХХ СТ.

Анотація

У статті досліджено особливості та механізми реорганізації і трансформації освітніх установ аграрного профілю в умовах переходу до ринкової економіки, визначено основні причини, що призвели до корінних змін у системі закладів освіти аграрного спрямування.

Досліджено, що саме призвело до відсутності фахівців у галузях агропромислового комплексу в умовах ринкової економіки. Агропромисловий комплекс пов'язаний з інтересами кожного громадянина. Високий рівень його розвитку є не лише основною умовою продовольчого забезпечення населення, а й важливим чинником політичної стабільності, успішного вирішення проблем державотворення, утвердження нових форм власності та господарювання на принципах ринкової економіки, відродження і соціального розвитку села, формування реального господаря землі, активного учасника суспільного життя, управління державними справами. Вирішення цих завдань значною мірою залежить від рівня, шляхів та форм наукового і кадрового забезпечення агропромислового виробництва.

На основі проведеного дослідження зроблено висновок про те, що в умовах утвердження багатокладності в економіці по-новому вирішуються питання кадрового, наукового та інформаційного забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва. Кадрове забезпечення провадиться у трьох напрямках. Перший напрям передбачає суттєве підвищення рівня підготовки спеціалістів, що опанували комплекс знань для роботи в умовах ринкової економіки. Другий – пов'язаний з удосконаленням системи перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів із вищою та середньою спеціальною освітою, які закінчили до початку соціально-економічних перетворень в Україні. Третій напрям – це заходи щодо підготовки і підвищення кваліфікації працівників масових професій для всіх типів господарств аграрного сектору. Розмаїття підходів і пропозицій щодо підвищення якості підготовки фахівців дає змогу визначити стратегію для створення сучасної конкурентоспроможної системи вищої освіти, яка має, насамперед, максимально відповідати інтересам українського суспільства та вітчизняної економіки.

Доведено, що наукове забезпечення передбачає створення сприятливих умов для: а) розроблення й упровадження у сільськогосподарське виробництво дійових науково-технічних розробок і технологій; б) утілення в життя нормативно-методичних рекомендацій щодо реформування форм господарювання в аграрному секторі; в) надання консультаційних послуг, розповсюдження та використання результатів проведених досліджень. Лише історичні зміни, які відбулися на початку 90-х років, відкрили шлях для реалізації сучасних підходів розвитку вітчизняної системи вищої освіти. Заклади вищої освіти отримали реальну самостійність у вирішенні дійсно творчих проблем навчання, виховання та підготовки кадрів. Був узаконений та почав динамічно розвиватися недержавний сектор освіти, відійшов у минуле політичний нагляд за діяльністю учбових закладів. Не викликає сумнівів: культура, держава та суспільство у межах діяльності вищих учбових закладів переживають радикальні зміни. Перш за все це глобалізація, демократизація, масовість, технологізація, гуманізація. Ці корінні зміни вочевидь вплинуть на сферу вищої освіти.

Ключові слова: аграрна освіта, наука, сільське господарство, аграрна реформа.

Вступ. Перехід України до ринкової економіки значною мірою зумовлений станом в її аграрному секторі. Високорозвинене господарство, яке за умов нових соціально-економічних умов його розвитку стало багатокладним, заснованим на різних формах власності, є необхідною умовою успіху всіх реформ, що запроваджуються в Україні. Необхідність трансформації системи аграрної освіти та її реформування, було викликано тим, що спеціалісти, які працювали в аграрному секторі, не мали конкретних знань щодо роботи в нових умовах, тих змін, котрі відбулися внаслідок упровадження ринкових відносин, що призвели до реорганізації усього економічного та суспільного життя. Адже більшість із них закінчили сільськогосподарські навчальні заклади п'ять і більше років тому, коли готувалися спеціалісти широкого профілю, без достатніх знань у галузі економіки, бізнесу та питань управління. Тим більше вони не були підготовлені до роботи в господарствах, де докорінно змінилася форма власності. Це і спонукало до необхідності реорганізації системи сільськогосподарської освіти у підготовці фахівців різних ланок агропромислового виробництва.

Важливі аспекти реформування та розвитку сучасної системи аграрної освіти і науки висвітлюються такими українськими вченими, як Л. Беренштейн [1], С. Коломієць [11], С. Живора [4], С. Білан [2], П. Панченко [13]. У їхніх роботах досліджуються сутність і шляхи реформування системи вищої аграрної освіти України в період трансфор-

мації суспільства впродовж 90-х років ХХ – початку ХХІ ст., проаналізовано державну політику та систему управління вищою аграрною освітою, визначено необхідність перегляду стереотипів у підходах до освіти, у тому числі й аграрної. У дослідженнях науковців професіонали постають як фахівці широкого профілю, для яких не існує поділу між гуманітарними і природничими знаннями, промисловими та сільськогосподарськими науками, між суміжними і, навпаки, зовсім не суміжними дисциплінами. Проблеми вищої аграрної освіти вивчали В. Химинець [17], А. Даниленко [3], Т. Жижко [5], С. Ніколаєнко [12], у роботах яких охарактеризовано зміни в освітньому середовищі та дослідницьких процесах, стан якості освіти, основні тенденції у забезпеченні кваліфікованими кадрами економіки, вплив демографічних змін, проаналізовано функціонування ринку підготовки кадрів за основними галузями аграрного сектору. Автори обґрунтували потребу вдосконалення системи державного замовлення, яка повинна працювати з ретельним аналізом реального сектору економіки, урахування міжнародний ринок праці, та забезпечувати конституційні права громадян на якісну освіту. Наведений аналіз та пропозиції можуть бути корисними для всіх закладів освіти, оскільки мають узагальнений характер і потребують адекватної реакції всього суспільства, уряду, парламенту, науковців, громадськості. Наукові розвідки щодо змін в аграрній освіті містяться в працях науковців самих аграрних закладів вищої освіти Т. Іщенко, М. Хоменко, О. Ляски [7], Н. Журавської [6], які розглядають формування якісного кадрового потенціалу через аналіз головних проблем вищої освіти сьогодення, що турбують суспільство та визначають основні етапи її реформування, їхню мету і наслідки. Швидкі зміни в економіці, науці, виробничих технологіях спонукають звернути увагу на якість підготовки студентів, зокрема практичної, яка має дати змогу адекватно реагувати на вимоги ринку праці. Автори вважають, що важливим завданням системи вищої професійної освіти визнається формування вмінь і навичок, що сприяють якісній підготовці фахівця не лише у стінах університету, а й за його межами, у процесі всієї його професійної трудової діяльності. Наголошується, що успішна професійна підготовка людини повинна мати своїм результатом її успішне працевлаштування. Водночас під час розгляду проблем професійної освіти, безумовно, ураховується, що в сучасному світі не можна підготувати людину до праці раз і назавжди. Здатність до перенавчання і мобільність визнано найважливішими якостями фахівців у будь-якому віці, і ця обставина постає важливим чинником під час розроблення критеріїв ефективності працевлаштування випускників.

Аналіз наукових праць європейських педагогів-теоретиків М. Малдера [25], С. Ціхоня [24] З. Жуковської [26] дав змогу визначити функції системи аграрної освіти з інституціонально-професійних позицій, що характеризують її зв'язки з оточуючим середовищем, із системою суспільно-економічних відносин, із регіональними інституціональними підсистемами: соціально-економічною, адаптивною, координаційною, пропагандистською, виробничою, обробки та накопичення інформації, соціального захисту.

На основі вивчення різноманітної кількості джерел, наукової літератури у статті **поставлена мета** дослідити та висвітлити процес організації підготовки спеціалістів для галузей сільського господарства у перехідний період економіки, зокрема проаналізувати можливість функціонування і завдання сільськогосподарських навчальних та наукових закладів в умовах змін суспільно-економічних відносин.

Виклад основного матеріалу

Передумови реформування аграрної освіти

За період із 1965 по 1994 р. навчальними закладами України було підготовлено 1 252 тис. спеціалістів сільського господарства, із них 368 тис випущено закладами вищої освіти і 884 тис – коледжами. У сільській місцевості у 1995 р. залишилося близько 550 тис випускників. Не існує жодної країни з такою великою кількістю аграрних університетів та коледжів по відношенню до кількості населення. Навіть якщо можливості викладання використовуються максимально та є індикатори того, що достатньо велика кількість студентів бажає навчатися у цих університетах та коледжах, це ще не є доказом існування реального попиту на освіту такого виду. Багато студентів бажають продовжувати своє навчання в інших сферах після закінчення закладу вищої освіти, і лише невелика їх кількість починає працювати у сільському господарстві, аграрному бізнесі чи управлінні в агропромисловому комплексі. Для країни краще надавати освіту цим студентам у тих сферах, де вони насправді бажають навчатися від самого початку. Виходячи із цього, виникає необхідність реструктуризувати систему вищої школи та зменшити освітні потужності закладів вищої освіти у сільськогосподарського спрямування у цілому, забезпечивши при цьому наявність критичної маси у ключовій кількості ЗВО. Рішення щодо організації нової структури має базуватися на критеріях, визначених міжнародними експертами, які оцінюють якість окремих університетів та коледжів, а також на загальному обсязі освітніх потужностей, необхідних для країни. Безпосередньо на виробництві сільськогосподарської продукції працювали 366 тис спеціалістів, із них 266 тис – в апараті управління колективних сільськогосподарських підприємств, майже 90 тис керувало їхніми виробничими підрозділами і трохи більше 10 тис займалися фермерством. Решта 904 тис, або 72%, залишилися працювати в різних органах управління, науково-дослідних установах і навчальних закладах або перейшли в інші галузі народного господарства. Із них чимало спеціалістів опинилося, особливо в останні роки, у комерційних структурах. Окрім того, частина випускників ЗВО і технікумів направлялася в колишні республіки СРСР і залишилася там працювати постійно [16].

Поліпшенню підготовки спеціалістів, у тому числі для агропромислового комплексу України, сприяло створення єдиної структури управління розвитком освіти. Указами Президента України від 12 грудня 1991 р. та 25 лютого 1992 р. «Про зміни в системі центральних органів виконавчої влади України» були ліквідовані Міністерство вищої освіти України і Міністерство народної освіти України та на їх базі створено Міністерство освіти України. У складі Міністерства створювалися головні управління з вищої освіти та загальноосередньої освіти [20].

Після ліквідації Державного комітету профтехосвіти у складі Міносвіти було створено головне управління професійно-технічних закладів. Якщо в 1987 р. в систему Міністерства вищої освіти входили 56 закладів вищої освіти і 77 середніх спеціальних учбових закладів, то в 1992 р. – 71 і 164 технікуми. У структурі Міносвіти – два навчально-методичні кабінети (з вищої освіти та середньої спеціальної освіти), республіканська інспекція вищих та середніх спеціальних учбових закладів, головний інформаційно-обчислювальний центр, навчальний науково-виробничий комплекс «Атлант», виробниче підприємство «Укрвуззабезпечення» та ін. [20].

У 1993 р. в Україні вже діяли 1 176 профтехучилищ, 112 закладів вищої освіти, 170 технікумів, ліцеїв, коледжів, 48 факультетів підвищення кваліфікації, а також державний інститут післядипломної освіти інженерно-педагогічних працівників України [18]. Заклади вищої освіти, що готували кадри для аграрного сектора АПК, залишилися у віданні Міністерства сільського господарства і продовольства України. У його складі існувало головне управління кадрів і навчальних закладів, діяли підрозділи й управління кадрів; управління підготовки і підвищення кваліфікації спеціалістів; управління підготовки виробничих кадрів; управління з питань соціального розвитку [19]. Вони спрямовували навчально-методичну роботу учбових закладів аграрного профілю.

Зокрема, у 1995 р. приватизовано було 2 022 підприємства, або 70,3% від усієї кількості приватизованих у цій сфері підприємств, а в січні 1996 р. ще 256 підприємств. Окрім того, у 1995 р. приватизовано 1 452 переробних, агросервісних та інших несільськогосподарських підприємств агропромислового комплексу. Практично завершено цей процес у консервно-молочній, тютюновій, масложировій, кондитерській та пивобезалкогольній галузях [15].

У нових умовах господарювання значна кількість спеціалістів перестала працювати у колективних сільгоспідприємствах. У серпні 1996 р. в колективних господарствах аграрного сектору (КСП, селянські спілки, агрофірми) працювало на 17% спеціалістів менше, ніж у 1990 р. в колгоспах і радгоспах України. Їх чисельність найбільше зменшилась у Дніпропетровській, Полтавській, Хмельницькій областях – від 17% до 19%, Кіровоградській, Луганській, Херсонській – від 20% до 22% [9].

Станом на 01 травня 1996 р. державні акти на право колективної власності на землю одержали 9 458 господарств (96% від загальної кількості суб'єктів цього права), а паювання земель проведено у 8 706 колективних сільськогосподарських підприємствах, із них у 1 557 господарствах 522 тис громадян одержали сертифікати на право на земельну частку (пай) без виділення у натурі; 6 989 господарств зберегли статус колективних сільськогосподарських підприємств; 494 стали господарствами з пайовими відносинами, 1 238 – селянськими спілками, 327 – акціонерними товариствами, 52 – кооперативами; 297 реформованих господарств набули статусу агрофірм, виробничо-наукових підприємств. До цього часу діяли 37 113 селянських (фермерських) господарств [21].

У цих умовах постало питання про статус спеціалістів у господарствах із різними формами власності та господарювання. Водночас змінився статус спеціалістів, які працювали в органах державної влади та місцевого самоврядування. З урахуванням цього вносилися зміни та доповнення у законодавчі та нормативні акти, у яких визначалися права й обов'язки виробничої та адміністративної інтелігенції.

Відповідно до нових структур та форм господарювання вирішувалося питання про чисельність спеціалістів у певних господарствах, потребу в спеціалістах за фахом, співвідношення спеціалістів за вищою та середньою спеціальною освітою. При цьому враховувалися профіль господарства, їхні фінансові можливості.

У 1993–1995 рр. у колективних і державних сільськогосподарських підприємствах та структурах Міністерства сільського господарства і продовольства, державних науково-дослідних установах працювали майже 366 тис спеціалістів. 38,9% мали вищу освіту, 61,1% – середню спеціальну. 64 тис спеціалістів-аграріїв були у віці до 30-ти років (16,6%), понад 206 тис – у віці від 31 до 49 років (54,2%), 110 тис – у віці 50 і старше років (29,2%). Із числа спеціалістів 12 400 працювали керівниками. 11 289 (91%) мали вищу, 1 111 (9%) – середню освіту. Серед керівників господарств переважали особи у віці 31–49 років – 8318 (67%). 3 795 (30,7%) були у віці 50 і старше років та лише 287 (2,3%) – до 30 років. Головними спеціалістами колективних сільгоспідприємств і радгоспів працювали 67 617 осіб. 41 418 (61,3%) були у віці 31–49 років, 16 061 (23,7%) – 50 і старше років, 10 138 (15%) – до 30 років. 46 952 (69,4%) мали вищу, а 20 655 (30,6%) – середню спеціальну освіту. Водночас на різних посадах у колективних сільгоспідприємствах і радгоспах працювали ще 201 577 спеціалістів, у тому числі 149 912 (74,4%) мали вищу освіту, а 51 665 (25,6%) – середню спеціальну. 41 453 (20,6%) були у віці до 30 років, 117 183 (58,1%) – у віці від 31 до 49 років, 49 941 (21,3%) – 50 і старше років. 30 тис спеціалістів із вищою і майже 70 тис із середньою спеціальною освітою працювали керівниками середньої ланки (бригадири, начальники відділів, ланкові, завідувачі ферм). Серед цієї категорії домінували працівники у віці від 31 до 49 років – 85 938 (86%). 5 993 (5,9%) були у віці 50 і старше років і лише 8 066 (8,1%) – у віці до 30 років [8].

Характерно, що в низці господарств керівники і спеціалісти зараховувалися на певні посади за контрактною системою. За станом на 01 січня 1996 р. за контрактами працювали 1 264 керівники і спеціалісти колективних сільськогосподарських підприємств і радгоспів (0,34% їх загальної кількості), у тому числі 683 керівника господарств (5,5%), 226 керівників середньої ланки (0,2%), 78 головних спеціалістів (0,1%), 184 спеціаліста (0,1%) [22].

Таким чином, у колективних і державних сільськогосподарських підприємствах у 1993–1995 рр. працювало 281 594 спеціаліста. У цей же час в органах державної влади (структурах архів Міністерства сільського господарства і продовольства, обласних і районних державних адміністраціях, дослідних станціях) працювало 72 тис спеціалістів сільського господарства, переважно з вищою освітою. 26 406 спеціалістів працювало у структурах, які виникли в процесі реформування власності та господарювання (асоціаціях фермерів, об'єднаннях кооператорів,

спільних підприємствах із переробки сільгосппродукції, торговельних домах, агробіржах, комерційних структурах, які займалися закупками сільгосппродукції та постачанням сільським виробникам техніки, мінеральних добрив, будівельних матеріалів, палива тощо).

Серед керівників і спеціалістів, які працювали у колективних сільгоспідприємствах, радгоспах, асоціаціях фермерів, кооперативних об'єднаннях, домінували особи, що закінчили ЗВО та технікуми у 70-х роках (понад 70% їх загальної кількості). Дві третини з них після закінчення учбових закладів не підвищували своєї кваліфікації. У 1994–1995 рр. понад 81% керівників колективних сільськогосподарських підприємств, директорів переробних, агросервісних підприємств не володіли знаннями в питаннях господарювання в умовах ринкових відносин, не були достатньою мірою ознайомлені з основними законодавчими та нормативними актами з аграрної реформи. До того ж серед них, по суті, домінували прихильники збереження в аграрному секторі старого укладу [14].

У 1994–1995 рр. різні структури аграрного сектору України поповнювалися випускниками учбових закладів, у яких підготовка спеціалістів проводилася ще за старими навчальними планами, не проводилися заняття про особливості господарювання в умовах ринкових відносин та багатуокладності у сільськогосподарському виробництві. Більшість викладачів не були готові до докорінної перебудови навчальної та наукової роботи відповідно до вимог реформування форм власності та господарювання в агропромисловому комплексі. Більшість керівників сільгоспідприємств і після проголошення незалежності України залишилися прихильниками колективної форми господарювання. І не лише тому, що вони повністю поділяли погляди щодо її ефективності як найбільш виправданої. Нечіткими були й орієнтири владних структур у питаннях суті та шляхів господарювання в умовах ринкової економіки. До того ж серед керівників відбулася диференціація за ідеологічною ознакою. Чимало з них залишилися комуністами. У 1992–1993 рр. низка керівників вступила до Української республіканської партії, Української соціал-демократичної партії, а в 1994–1995 рр. – до Народного Руху України. Це призвело до того, що серед керівників сільгоспідприємств були люди різних політичних орієнтацій: прихильники збереження старої системи, прихильники радикальних змін у форм власності та господарювання в аграрному секторі. Перші не сприймали заходів щодо реформування існуючих колгоспів і радгоспів, другі прагнули до якнайшвидшого його проведення.

Аграрна освіта і наука: реалії та перспективи

Ураховуючи спадщину радянського минулого, основні дослідження в Україні виконувалися Академією аграрних наук та в незначних обсягах невеликою кількістю університетів. Більшість теперішніх університетів в Україні не мали назви «університет». Головним чином, їхня роль зводилася до викладання. Нині продовжується процес розширення дослідницьких можливостей університетів, зокрема шляхом їх розподілу на дослідницькі та освітні університети, з одного боку, та «суто» освітні університети – з іншого. Ця зміна може з часом призвести до структури, що відповідає структурам університетів інших країн. Однак стрімке втілення цих заходів одним змахом буде дорого коштувати, оскільки оновлені університети потребують більше фінансування, щоб розширити свої дослідницькі потужності. Покращення високоякісних досліджень пов'язано не лише з фінансуванням, а й більшою мірою з кваліфікацією та мотивацією персоналу. Додаткові ресурси не будуть використані ефективно, якщо не будуть залучені нові кваліфіковані співробітники. Таким чином, дослідницькі та освітні університети мають розширюватися поступово, базуючись на наявному оновленому персоналі.

В умовах коли, хоча й повільно, провадилася аграрна реформа, вищі та середні спеціальні сільськогосподарські навчальні заклади діяли в рамках застарілих структур, готували спеціалістів широкого профілю. Лише в 1993–1994 рр. в експериментальному плані почалася перебудова системи перепідготовки кадрів для аграрного сектора. В Українській сільськогосподарській академії (нині – Національний університет біоресурсів та природокористування), Дніпропетровському, Луганському, Кам'янець-Подільському сільгоспінститутах почалася підготовка зі спеціальностей «Аграрний менеджер», «Землевпорядник».

Міністерство сільського господарства і продовольства затвердило проект «Агроосвіта». Важливим є розділ інформатизації агроосвіти. Цей процес відбувається на основі діяльності двох систем: Інформаційної комп'ютерної системи, до якої входять: комп'ютерна система обміну інформацією між Міністерством сільського господарства і продовольства і закладами освіти в режимі електронної освіти; локальна обчислювальна мережа; банк даних і база знань по основних галузях сільськогосподарських знань: економіці, землеробству, тваринництву, механізації та електрифікації, переробці сільськогосподарської продукції; Інформаційно-довідкові системи управління учбовими закладами, до якої входять: база даних основних характеристик навчальних закладів та учбово-дослідних господарств; аналіз господарської діяльності навчальних закладів та учоспів; аналіз навчального процесу; аналіз наукових досліджень; контроль виконання наказів; модель спеціаліста на базі штучного інтелекту; формування потреби на підготовку та перепідготовку спеціаліста; система управління учбовими закладами (абітурієнт, прийом вступних іспитів, кадри, бухгалтерія, бібліотека, деканат, кафедра, навчальний процес).

У 1994–1995 навчальному році посилилася робота з реформування структури учбових закладів. По-перше, встановлено категорії вищих навчальних закладів. До III і IV рівнів акредитації віднесено державні університети, академії, інститути, а до I і II рівнів – коледжі, технікуми, радгоспи-технікуми. По-друге, докорінно змінено навчальні плани учбових закладів усіх рівнів: із них виключено дисципліни, у яких питання про шляхи і форми господарювання висвітлюються з позицій державної та колективної власності на землю. По-третє, уведено нові спеціальності, які спрямовані на підготовку кадрів для роботи в умовах ринкової економіки. По-четверте, зменшено набори у виші, особливо за спеціальностями широкого профілю.

У процесі зміни структури та спрямованості навчального процесу відбувається перетворення низки закладів вищої освіти на учбові заклади нового типу зі ступеневою формою підготовки кадрів, на основі інтеграції науково-дослідних і учбових процесів із підготовкою бакалаврів, магістрів, менеджерів, спеціалістів за фахом зовнішньоекономічної діяльності. У низці ЗВО аграрного профілю розширюється підготовка спеціалістів по декількох професіях, зокрема агрономи паралельно оволодівають знаннями зі спеціальності «Менеджер», зоотехніки – «Землепорядник», агрохіміки – «Екологія та охорона навколишнього середовища».

Аналізуючи ситуацію забезпечення агропромислового комплексу фахівцями з вищою освітою, до стратегічних завдань формування його трудового потенціалу поруч зі створенням і вдосконаленням системи освіти належать також розширення й активізація підготовки нового покоління менеджерів, здатних забезпечити функціонування ринкової економіки за допомогою нових методів і засобів управління. Формування кадрового потенціалу менеджерів усіх рівнів нині необхідне для підвищення ефективності агропромислового виробництва з використанням новітніх світових технологій та процесів і передбачає вирішення низки довгострокових і короткострокових завдань, пов'язаних з удосконаленням системи навчання, професійної підготовки, посилення державної підтримки кадрового забезпечення, спрямованих на: зміцнення навчальної та матеріальної бази сільськогосподарських вищих навчальних закладів; створення дієвої системи відбору перспективних фахівців для зарахування до кадрового резерву; створення системи сільськогосподарського консультування оцінки керівників і спеціалістів в аграрній сфері на основі професійних стандартів із формуванням банку даних висококваліфікованих спеціалістів.

Характерним було те, що в аграрних освітніх та наукових установах дослідження у сферах сільського господарства та агробізнесу страждали від стану їх організації в університетах, Національній академії аграрних наук та взаємодії з профільним міністерством, яке успадкувало минулу систему центрального планування. Такий стан справ не давав можливості визначення власних теми та плану досліджень. Поточна процедура, що існувала в Україні на початку 90-х років ХХ ст., не відповідала тим принципам, що приймаються за міжнародний стандарт у відкритих суспільствах. Замість цього в Україні панувала занадто ієрархічна структура в галузі науки й освіти.

Основні недоліки системи аграрної науки та освіти, головним чином, не пов'язані з діяльністю та взаємодією тих, хто працює у системі. Існує велика кількість прикладів індивідуальних дослідників, груп дослідників та викладачів, що демонструють високу ефективність роботи та мотивацію усередині системи. Основні проблеми пов'язані з поточним станом організації та стимулювання, що пропонуються організаціям та індивідуальним діячам. Тому в 2010 р. Інститут економічних досліджень та політичних консультацій (ІЕД) – провідний український аналітичний центр, що спеціалізується на економічних дослідженнях та консультаціях із питань економічної політики, (ІЕД був заснований у жовтні 1999 р. провідними українськими політиками та Німецькою консультативною групою з питань економічних реформ) реалізував проєкт «Німецько-український аграрний діалог». Суть цього проєкту полягала в наданні консультацій представникам державної влади в Україні та представникам бізнес-асоціацій щодо реформування законодавства та аграрної політики, урахуваючи міжнародний досвід Німеччини та інших країн, а також світової спільноти (ЄС, СОТ) згідно з принципами ринкової економіки. Проєкт фінансувався федеральним Міністерством продовольства, сільського господарства та захисту споживачів ФРН у рамках Програми співробітництва та Центром міжнародної міграції. У результаті проведених досліджень фахівцями ІЕД було встановлено, що система науки та освіти у сфері економіки сільського господарства ще не робить максимально можливих внесків у розвиток агроіндустріального комплексу. Вона має вищу частку бюджетних витрат до доданої вартості сільського господарства та ВВП у цілому, ніж у інших країнах. Однак ефективність залишається сумнівною. Дослідження не є конкурентоспроможними на міжнародному рівні; як зафіксовано, є лише невелика кількість публікацій у міжнародних журналах та презентацій на міжнародних конференціях. Окрім того, вони не зосереджені на потребах сільського господарства чи агробізнесу, банківського чи страхового секторів, що інвестують свої кошти у людські ресурси для поповнення своїми інвестиціями сільського господарства України, переробних та харчових підприємств; також вони не відповідають потребам урядовців за умов ринкової економіки, які потребують незалежного аналізу витрат та доходів для оцінки політичних альтернатив. Розрив, що досі існує між низькоєфективною роботою та високим потенціалом сільського господарства та харчового сектору, скоротиться скоріше, якщо системи вищої освіти та досліджень будуть реформуватися далекоглядними урядовцями для досягнення максимально можливих стандартів [10].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Реформування форм власності та господарювання в агропромисловому комплексі має не вузькогалузеве, а загальнодержавне значення. По-перше, воно охоплює три блоки народного господарства України: підприємства машинобудівної галузі промисловості, аграрний сектор, підприємства переробної промисловості, передусім легкої та харчової. По-друге, воно призводить до зміни форм власності та господарювання як в аграрній сфері, так і у важливих галузях промисловості. По-третє, указаними процесами охоплені міське й сільське населення, різні за професійною належністю громадяни: робітники, хлібороби, представники виробничої, наукової, творчої інтелігенції, чоловіки та жінки, представники кількох вікових категорій. По-четверте, реформування форм власності та господарювання в агропромисловому комплексі призводить до зміни виробничих відносин і соціального складу не лише сільського, а й значної кількості міського населення, до появи та утвердження нових соціальних груп як в аграрному секторі, так і в промисловості та організаціях, які обслуговують АПК, у тому числі наукових установах, учбових закладах, владних структурах. Реформування системи аграрної науки та вищих сільськогосподарських навчальних закладів відбувається в умовах певних етапів

проведення аграрної реформи в Україні. На першому, який уже здійснено, проведено роздержавлення землі, що передана у власність колективних господарств, фермерств. На другому етапі проведено поділ землі, що передана у власність колективів. На частки (паї) без виділення їх у натурі, видано відповідні документи – сертифікати на право приватної власності на землю. Продовжується третій етап – відбувається формування на базі приватної власності нових за змістом колективних господарств акціонерного типу, розвиваються фермерство, підприємництво.

В умовах утвердження багатуокладності по-новому вирішуються питання кадрового, наукового та інформаційного забезпечення розвитку сільськогосподарського виробництва. Кадрове забезпечення провадиться по трьох напрямках. Перший напрям передбачає суттєве підвищення рівня підготовки спеціалістів, що опанували комплекс знань для роботи в умовах ринкової економіки. Другий – пов'язаний з удосконаленням системи перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів із вищою та середньою спеціальною освітою, які навчалися до початку соціально-економічних перетворень в Україні. Третій напрям – це заходи щодо підготовки і підвищення кваліфікації працівників масових професій для всіх типів господарств аграрного сектору.

Лише історичні зміни, які відбулися на початку 90-х років, відкрили шлях для реалізації сучасних підходів до розвитку вітчизняної системи вищої освіти. Заклади вищої освіти отримали реальну самостійність у вирішенні дійсно творчих проблем навчання, виховання та підготовки кадрів. Був узаконений та почав динамічно розвиватися недержавний сектор освіти, відійшов у минуле політичний нагляд за діяльністю учбових закладів. Не викликає сумнівів: культура, держава та суспільство у межах діяльності вищих учбових закладів переживають радикальні зміни. Перш за все це глобалізація, демократизація, масовість, технологізація, гуманізація. Ці корінні зміни вочевидь впливають на сферу вищої освіти.

Таким чином, удосконалення вищої аграрної освіти розглядається як вагоме завдання, що спричиняє активний і різноплановий науковий пошук. Ефективне функціонування аграрних навчальних закладів в Україні стоїть на сьогодні досить гостро, проявляючись не лише у питаннях підготовки фахівця, а і його зацікавленості щодо подальшої роботи за фахом. Найбільш обговорюваними у цій сфері бачаться питання, пов'язані з оновленням підходів до професійної орієнтації майбутніх фахівців сільськогосподарського виробництва та усунення дистанції між теоретичною підготовкою студентів і реальними запитами аграрної галузі, постійне оновлення яких вимагає інноваційних кроків від освіти і досліджень дієвих механізмів для розширення її можливостей. Таким предметом дослідження в розкритті наукової проблеми трансформації аграрної освіти є вивчення перспектив щодо діяльності стейкхолдерів із залучення до процесу підготовки фахівців.

Список використаних джерел

1. Беренштейн Л. Ю., Коломієць С. С. Історія формування української моделі сільського господарства (з найдавніших часів до сьогодення). Ч. 2, 3. Київ : Видавничий відділ НАУ, 2003. 244 с.
2. Білан С. О. Аграрна освіта в Україні: історичний аспект (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.). Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. 20 с.
3. Даниленко А. Ликвідація двоїстості: стан і перспективи розвитку вищої аграрної освіти в Україні. *Освіта України*. 2012. № 5. URL: <http://pedpresa.com.ua/blog/3129-likvidatsiya-dvojistosti-stan-iperspektyvy-rozvytku-vyschoji-aharnoji-osvity-v-ukrajini.html>
4. Живора С. М. Аграрна реформа в Україні (1991–2001 роки) : дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Київ, 2002. 23 с.
5. Жишко Т. Академічна мобільність – об'єктивна умова розвитку університетської освіти. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія «Філософія. Педагогіка. Психологія»*. 2010. Вип. 10. С. 6–10.
6. Журавська Н. С. Функції системи аграрної освіти. *Педагогічні науки*. 2011. Вип. 96. С. 81–86.
7. Іщенко Т. Д., Хоменко М. П., Ляска О. П. Реформування освіти. Роздуми, підсумки та пропозиції. *Професійно-прикладні дидактики*. 2018. № 5. С. 44–51.
8. Каденюк О. Аграрна історія України. Курс лекцій. Кам'янець Подільський : Абетка, 2005. 300 с.
9. Каденюк О. С. Аграрна реформа в Україні: кадрове забезпечення. Київ ; Кам'янець-Подільський : НАУ, 1996. 144 с.
10. Кьостер У., Шуман К. Інформаційна система та аграрна освіта в Україні – заклик до реформ. Київ, 2010. URL: http://www.ier.com.ua/ua/arhives_papers.php
11. Мельничук Д. О., Зубець М. В., Коломієць С. С. Становлення та розвиток аграрної освіти та науки в Україні. Київ : НАУ, 2004. 144 с.
12. Ніколаєнко С. М., Ніколаєнко М. С. Аграрна освіта в контексті реформування вищої школи України: сучасні виклики та тенденції в аграрному секторі. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2021. № 3(2). С. 1–12. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-17-3>
13. Панченко П., Табенко В. М. Соціальне підприємництво. *Прагматизм у підготовці майбутніх підприємців* : матеріали II науково-практичної конференції, м. Мелітополь, 15 червня 2020 р. Мелітополь, 2020. 176 с.
14. Підраховано за даними Головного управління підготовки молодших спеціалістів і підвищення кваліфікації та післядипломну освіту спеціалістів системи Міністерства аграрної політики та продовольства України. 1996. Січень. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). Ф.4621. Оп. 13. Спр. 112. 82 арк.
15. Поточний архів Фонду державного майна. Зведені дані про роздержавлення і приватизацію у агропромисловому комплексі України. 1996. 10 березня.
16. Степаненко І. Х. Кадрові проблеми в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 1996. № 1. С. 50.
17. Химинець В. Інноваційна освітня діяльність. Тернопіль : Мандрівець, 2009. 360 с.
18. ЦДАВО України. Міністерства освіти і науки України. Ф.4621. Оп. 13. Спр. 313, 340 (Річний фінансовий звіт Міністерства освіти України за 1993 рік). Арк. 82.

19. ЦДАВО України. Міністерство агрополітики та продовольства України. Ф. Р. 27. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 3.
 20. ЦДАВО України. Міністерство освіти і науки України. Ф.4621. Оп. 13. Спр. 8312. Арк. 48; Спр. 8701. Арк. 55; Спр. 8754. Арк. 158.
 21. ЦДАВО України. Зведені дані про роздержавлення і приватизацію у аграрному секторі України. 1996., Травень. Ф.4621. Оп. 13. Спр. 2312. Арк. 36
 22. ЦДАВО України. Довідка Керівні кадри і спеціалісти у аграрному секторі. 1996. Січень. Ф.4621. Оп. 13. Спр. 512. Арк. 40.
 23. ЦДАВО України. Міністерство освіти і науки України. Ф.4621. Оп.13. Спр. 8754. Арк. 91.
 24. Sichoń S. Jakość usługi edukacyjnej a zarządzanie procesowe, E. Skrzypek (red.), Wpływ zarządzania procesowego na jakość i innowacyjność przedsiębiorstwa, Wydawnictwo UMCS, Lublin. 2008. 240 s.
 25. Mulder M. Competentieontwikkeling in organisaties: perspectieven en praktijk. Uitgever: Reed business, 2001. 319 p.
 26. Żukowska, Z. Potrzeba pedagogizacji nauczycieli akademickich w świetle etyki zawodu. *Studia Dydaktyczne*. 2013. № 10. S. 21–36.

Kadeniuk O. S.

Doctor of Historical Sciences, Professor,

Professor at the Department of Law,

Professional and Social-Humanitarian Education

Higher educational institution «Podillia State University»

Kamianets-Podilskiyi, Ukraine

E-mail: akadenyuk@gmail.com

ORCID: 0000-0002-2173-6055

TRANSFORMATION OF AGRICULTURAL EDUCATION IN UKRAINE IN THE FIRST HALF OF THE 90-S TWENTIETH CENTURY

Abstract

The purpose of the article is to study the peculiarities and mechanisms of reorganisation and transformation of agricultural educational institutions in the context of transition to a market economy, to identify the main reasons that led to fundamental changes in the system of agricultural educational institutions.

Scientific novelty: it has been studied that it was in the branches of the agro-industrial complex that there was a lack of personnel to work in a market economy. The agro-industrial complex is connected with the interests of every citizen. A high level of its development is not only the main condition for food supply of the population, but also an important factor of political stability, successful solution of problems of state building, establishment of new forms of ownership and management on the principles of market economy, revival and social development of rural areas, formation of a real owner of the land, an active participant in public life, and management of public affairs. The solution of these tasks largely depends on the level, ways and forms of scientific and human resources support for agricultural production.

Conclusions. On the basis of the study, it is concluded that in the context of the establishment of a multi-structured economy, the issues of personnel, scientific and information support for the development of agricultural production are being addressed in a new way. Human resources are provided in three directions. The first direction involves a significant increase in the level of training of specialists who have mastered a range of knowledge to work in a market economy. The second is related to improving the system of retraining and advanced training of specialists with higher and secondary specialised education who graduated before the start of socio-economic reforms in Ukraine. The third area is measures to train and upgrade the skills of workers in mass professions for all types of farms in the agricultural sector.

Scientific support involves the creation of favourable conditions: a) for the development and implementation of effective scientific and technical developments and technologies in agricultural production; b) for the implementation of regulatory and methodological recommendations for reforming the forms of management in the agricultural sector; c) for the provision of consulting services, dissemination and use of research results. Only the historical changes that took place in the early 1990s paved the way for the implementation of modern approaches to the development of the national higher education system. Higher education institutions gained real independence in solving truly creative problems of education, upbringing and training. The non-governmental sector of education was legalised and began to develop dynamically, and political supervision of the activities of educational institutions became a thing of the past. There is no doubt that culture, the state and society are undergoing radical changes within the framework of higher education institutions. First and foremost, these are globalisation, democratisation, massification, technologisation, and humanisation. These fundamental changes obviously affect the field of higher education.

Key words: *agrarian education, sciences, agriculture, agrarian reform.*

References

1. Berenshtein, L. Iu. (2003). Istoriiia formuvannia ukraïnskoi modeli silskoho hospodarstva (z naïdavnishykh chasiv do sohodennia). Chastyina 2,3. [History of the formation of the Ukrainian model of agriculture (from ancient times to the present)]. (Part 2, 3). Kyiv: Vydavnychi viddil NAU. 244 p. [in Ukrainian].
2. Bilan, S. O. (2005). Ahrarna osvita v Ukraini: istorychnyi aspekt (90 roky XX – pochatok XXI st.) [Agrarian Education in Ukraine: Historical Aspect (90s of the XX – Beginning of the XXI Century)]. Kyiv: NPU im. M. P. Drahomanova. 20 p. [in Ukrainian].
3. Danylenko, A. (2012). Likvidacija dvoïstosti: stan i perspektyvy rozvytku vyshhoji aghrarnoji osvity v Ukraïni [Elimination of duality: state and prospects of higher agricultural education in Ukraine] *Osvita Ukraïny*, 5. Retrieved from: <http://pedpresa.com.ua/blog/3129-likvidatsiya-dvoïstosti-stan-iperspektyvy-rozvytku-vyschoji-ahrarnoji-osvity-v-ukraïni.html> [in Ukrainian].

4. Zhyvora, S. M. (2002). Ahrarna reforma v Ukraini (1991-2001 roky) [Agrarian reform in Ukraine (1991–2001)]: *Dys. Kand. ist. Nauk: 07.00.01*. Natsionalnyi ahrarnyi universytet. Kyiv. 23 p. [in Ukrainian].
5. Zhyzhko, T. (2011). Akademichna mobilnistj – objektivna umova rozvytku universytetskoji osvity [Academic mobility is an objective condition for the development of university education]. *Visnyk instytutu rozvytku dytyny. Serija: Filosofija. Pedagoghika. Psykhhologhija*, 10, 6–10. [in Ukrainian].
6. Zhuravsjska, N. S. (2011). Funkciji systemy aghrarnoji osvity [Functions of the agricultural education system]. *Pedagoghichni nauky*, 96, 81–86. [in Ukrainian].
7. Ishhenko, T. D., Khomenko, M. P. & Ljaska, O. P. (2018). Reformuavnja osvity. Rozdumy, pidsumky ta propozycji [Reforming education. Reflections, results and suggestions]. *Professional and applied didactics*, 5, 44–51. [in Ukrainian].
8. Kadeniuk, O. (2005). Ahrarna istoriia Ukrainy. Kurs lektsii. [Agricultural History of Ukraine. Lecture Course]. Kamianets Podilskyyi: Abetka. 300 p. [in Ukrainian].
9. Kadeniuk, O. S. (1996). Ahrarna reforma v Ukraini: kadrove zabezpechennia. [Agrarian reform in Ukraine: staffing]. Kyiv-Kamianets-Podilskyyi: NAU. 144 p. [in Ukrainian].
10. Koster, U. & Shuman, K. (2010). Informatsiina systema ta aharna osvita v Ukraini – zaklyk do reform [Information system and agricultural education in Ukraine – a call for reform] Kyiv, liutyi. Retrieved from: http://www.ier.com.ua/ua/archives_papers.php [in Ukrainian].
11. Melnychuk, D. O. & Kolomiets, S. S. (2004). Stanovlennia ta rozvytok ahrarnoi osvity ta nauky v Ukraini. [Formation and development of agricultural education and science in Ukraine]. Kyiv: Vdav. Tsentru NAU. 144 p. [in Ukrainian].
12. Nikolajenko, S. M., Nikolajenko, M. S. (2021). Aghrarna osvita v konteksti reformuvannja vyshhoji shkoly Ukrajinu: suchasni vyklyky ta tendenciji v aghrarnomu sektori [Agricultural education in the context of reforming higher education in Ukraine: current challenges and trends in the agricultural sector]. *Visnyk Nacionalnoji akademiji pedagoghichnykh nauk Ukrajinu*, 3(2), 1–12. <https://doi.org/10.37472/2707-305X-2021-3-2-17-3> [in Ukrainian].
13. Panchenko, P. & Tabenko, V. (2020). Sotsialne pidpriemnytstvo. Prahmatyzm u pidhotovtsi maibutnikh pidpriemstv: materialy II naukovy-praktychnoi konferentsii, m. Melitopol, 15 chervnia 2020 r. [Social Entrepreneurship. Pragmatism in the Training of Future Entrepreneurs: Proceedings of the II Scientific and Practical Conference, Melitopol, 15 June 2020]. Melitopol: Tavriiskyi derzhavnyi ahrotekhnolohichnyi universytet imeni Dmytra Motornoho. 176 p. [in Ukrainian].
14. Pidrakhovano za danymy Holovnoho upravlinnia pidhotovky molodshykh spetsialistiv i pidvyshchennia kvalifikatsii ta pisljadiplomnu osvitu spetsialistiv systemy Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy. 1996. Sichen. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchychk orhaniv vlady ta upravlinnia (dali TsDAVO Ukrainy) Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Calculated based on data from the Main Directorate for Training Junior Specialists and Advanced Training and Postgraduate Education of Specialists of the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine. 1996. January. Central State Archives of Higher Authorities and Administration of] (dali TsDAVO Ukrainy). F.4621. Op. 13. Spr. 112. 82 ark. [in Ukrainian].
15. Potochnyi arkhiv Fondu derzhavnoho maina. Zvedeni dani pro rozderzhavlennia i pryvatyzatsiiu u ahropromyslovomu kompleksy Ukrainy. [Current archive of the State Property Fund. Summary data on denationalization and privatization in the agro-industrial complex of Ukraine]. 1996. 10 bereznia. [in Ukrainian].
16. Stepanenko, I. Kh. (1996). Kadrovi problemy v ahrarnii sferi. [Personnel problems in the agrarian sector]. *Ekonomika APK*, 1, 50. [in Ukrainian].
17. Khymynecj, V. (2009). Innovacijna osvitnja dijalnistj [Innovative educational activities]. Ternopil: Mandrivec. 360 p. [in Ukrainian].
18. TsDAVO Ukrainy. Ministerstva osvity i nauky Ukrainy. F.4621. Op. 13. Spr. 313, 340 (Richnyi finansovy zvit Ministerstva osvity Ukrainy za 1993 rik) [Annual financial report of the Ministry of Education of Ukraine for 1993]. Ark.82. [in Ukrainian].
19. TsDAVO Ukrainy. Ministerstvo ahropolityky ta prodovolstva Ukrainy [Central State Archives of Ukraine. Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine] F. R. 27. Op. 1. Spr. 1. Ark. 3. [in Ukrainian].
20. TsDAVO Ukrainy. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy [Central State Archives of Ukraine. Ministry of Education and Science of Ukraine]. F.4621. Op. 13. Spr. 8312. Ark. 48; Spr. 8701. Ark. 55; Spr. 8754. Ark. 158. [in Ukrainian].
21. TsDAVO Ukrainy. Zvedeni dani pro rozderzhavlennia i pryvatyzatsiiu u ahrarnomu sektori Ukrainy. 1996., Traven. [Summary data on denationalization and privatization in the agricultural sector of Ukraine. 1996, May]. F.4621. Op. 13. Spr. 2312. Ark. 36. [in Ukrainian].
22. TsDAVO Ukrainy. Dovidka Kerivni kadry i spetsialisty u ahrarnomu sektori. 1996. Sichen. [Reference: Management personnel and specialists in the agricultural sector. 1996. January]. F.4621. Op. 13. Spr. 512. Ark. 40. [in Ukrainian].
23. TsDAVO Ukrainy. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy. [Ministry of Education and Science of Ukraine]. F.4621. Op.13. Spr. 8754. Ark. 91. [in Ukrainian].
24. Cichoń, S. (2008). Jakość usługi edukacyjnej a zarządzanie procesowe, E. Skrzypek (red.), Wpływ zarządzania procesowego na jakość i innowacyjność przedsiębiorstwa Quality of educational service and process management, E. Skrzypek (ed.) [The impact of process management on the quality and innovation of the enterprise]. Wydawnictwo UMCS, Lublin. 240 p. [in Polish].
25. Mulder, M. (2001). Competentieon twikkeling in organisaties: perspectieven en praktijk. Uitgever: Reed business. 319 p.
26. Żukowska, Z. (2013). Potrzeba pedagogizacji nauczycieli akademickich w świetle etyki zawodu [The need to pedagogise university teachers in the light of ethics of the profession]. *Studia Dydaktyczne*, 10, 21–36. [in Polish].

